

TÜRK HALK HİKÂYESLERİNDEN ARZU KAMBER (ARZI QAMBER) HİKÂYESİNİN KERKÜK VE TUZHURMATI VARYANTLARININ MUKAYESESİ (İNCELEME VE METİN)

The Comparison of Kirkuk and Tuzhurmatı Variant of Arzu Kamber's Folk Tales (Scrutiny and Text)

Necdet Yaşar BAYATLI*

Türk dünyası içinde küçük ama dinamik bir unsur ve uzun süre esarete kalmanın doğal sonucu olarak kültürel ölere bağılıklarıyla tanınan Irak Türkmenleri, sözlü kültür taşıyıcıları olarak ön plana çıkmışlardır. Çoklukla höyratlarıyla tanınan bu bölge insanı, höyrat dışında mani, türkü, halk hikâyesi, ağıt gibi türler konusunda da ifahi Türk edebiyatının en üretken evlatları konumundadır. Yörede egemen türlerden biri halk hikâyeleri, Türk dünyası halk hikâyeleriyle paralel özellikler taşımaktadır. Arzu Kamber (Arzu ile Kamber) hikâyesi Irak Türkmenleri arasında en yaygın ve en sevilen halk hikâyelerinden biri sayılmaktadır. Bununla birlikte bölgede yazıya geçirilen tek halk hikâyesidir. Bu çalışmada Irak Türkmenlerinin ya adıkları bölgenin iki farklı yerinden derlenen bu hikâyenin iki varyantı arasında (motif, tip, manzum, mensur parçaları) mukayese yapılacaktır. Bununla birlikte 1950'de derlenmiş ve 1993'te eski yazıyla yayımlanmış bir varyantı (Tuzhurmatı) Latin harflerine aktarılacaktır.

Anahtar Sözcükler

Irak Türkmenleri, Halk Hikâyesi, Motif, Tip, Arzu ve Kamber

ABSTRACT

Irak Turkmens are small but dynamic component in the Turk World, actually with this feature they became powerful bearers of the tradition and the oral culture. These people are mostly popular with their special genre "höyrat", however beside this, it is possible to sight common characteristic with the other traditional genres of Turkish culture like türkü, mani, hikaye etc. The story of Arzu Kamber (Arzu and Kamber) is the most popular and common folk tale in Iraq Turkmen regions and on the other hand this is the first written text in this region. In this study the comparison of the two different versions as motif, type, in verse and prose parts will be determined. Along with this, the text which completed in 1950 and the version Tuzhurmatı which was published in 1993 will translated to Latin.

Irak Turkmens, Folk Tales, Motif, Type, Arzu and Kamber

Giriş

Türk toplulukları arasında Irak Türkmenleri oldukça zengin bir Türk halk edebiyatına sahiptirler. Bölgede yaayan Türkmenler arasında Türk halk edebiyatının bütün ürünlerine ninninden (Leyle) ağıta (Sazlama), höyrattan maniyeye, halk hikâyesinden efsaneye, tekerlemeden (Çarırtmaca) bulmacaya (Tapmaca) rastlamak mümkündür.

Bölgede eskiden kahvehanelerde malatçı, Kısahan, (kısaşan/kısaşun)lar tara-

findan Batal Gazi, Rustum Zal, Anter Bin eddad, ah smail, AbuMüslimBuhari'nin menakıpları, Hazret-i Ali Cennamele-ri, Tepedar, Yusuf Zaliha, Leyla Mecnün, Kerem Aslı, Ferhat İrin gibi A k ve Kahramanlık hikâye ve destanlarının anlatıldığından söz edilmektedir (Zabıt;1964:77, Rejio lu;1970:23-24, Yakupo lu;1976:81, Bayatlı;2007:37-39). Ancak maalesef bu destan ve hikâyelerin metinleri yazıya geçirilmediği için onların hakkında bir şey söylemek doğru sayılmaz. Türk dünyasının en

* Gazi Üniv. Sos. Bil. Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Programı Doktora Öğrencisi, najdatmurad@yahoo.com

önemli destanlarından biri sayılan Koro lu destanının da bölgede anlatıldı ndan söz edilirse (Dakukî;1970:160) de bu destanın metninden yazıya geçirilen sadece birkaç dörtlük vardır(Dakukî;1970:161-162).

Arzı Qamber hikâyesinin unutulmaktan ve yok olmaktan kurtulunu masal kategorisine girmesi ve usta masalcı kadınlar tarafından anlatılmasına bağlayabiliriz.

Arzı Qamaber hikâyesi, ilk olarak Ata Terziba ı tarafından 1964 yılında bir Kerküklü hanımından derlenmiş ve aynı yılda eski harflerle Ba dat'ta 32 sayfadandır (Terziba ı:1964). Adı geçen kitapçık 1967'de Güney Azerbaycan'da yani ran'da yayımlandıktan sonra 1971'de hem Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de (Terziba ı:1971a) Kiril alfabesiyle hem de İstanbul'da (Terziba ı:1971b) Türkiye Türkçesiyle yayımlandı.

Terziba ı, ya lı bir kadının dilinden anlatılan hikâyeyi bant almış, aslını koruyarak yazıya geçirmiş ve yayımlamıştır (Terziba ı;1971b:3).

Ara tırıcı brahim Dakukî, hikâyenin Kerkük'e başlı Dakuk nahiyesinde anlatılan bir başka varyantından da bahsetmiştir. Ancak bu varyantın zayıf olduğunu söyleyerek onun üzerinde fazla durmamıştır (Dakukî;1970:66).

Cengiz Ketene ise Kerkük'e başlı Dakuk nahiyesinin mam Zeynelabidin köyünün sakinlerinden olan Semin Beyatlı'dan Arzı Qamber hikâyesinin bir varyantını derlemiştir. (Ketene;1990:2-15).

Türkiye'de bu hikâye ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların başında 1987'de Fırat Üniversitesi'nde Esmâ im ek tarafından hazırlanan Arzu ile Kamber Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Ara tırma isimli yüksek lisans tezi gelmektedir. Adı geçen tezde bu hikâye ile ilgili yapılan çalışmaların bibliyografyası verilmiş, hikâyenin çeşitli Türk coğrafyasında tespit edilen varyantlarından bahsedilmiş, motifleri tespit edilmiş ve mukayesesi yapılmıştır (im ek:1987). Bu çalışmalar ile birlikte son zamanlarda Ali Berat Alptekin tarafından hazırlanan Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı (Alptekin;2002:209)

ii malan ! da bu Q Mhik1

5. Molla Arzı'nın babasına bunların hiç ö renmedikleri ve sadece iki â ik gibi oturup birbirlerine baktıklarını söyler. Arzı'nın babası bunun üzere ikisini mol-ladan alır. Qamber'i çoban yapar, Arzı'ya da annesinin ev i lerine yardım etmesi için evde oturmasını söyler.

6. Aradan birkaç gün geçtikten sonra, Arzı su doldurmak bahanesiyle eline bir tulum alır; suba ma gitti inde onu çok özleyen Qamber'i görür ve onunla biraz sohbet eder. Kız annesinden korktu u için tela lanır, elindeki bilezi i suba nda unu-tur ve eve geri döner.

7. Arzı eve geri geldi inde annesi tarafından iyice dövülür, azarlanır, suba-nda bilezi inin unuttu unu fark eder ve annesine söyler.

8. Arzı bilezi ini almak için tekrar suba ma gider, Qamber ile birlikte kar ı-lıklı maniler söylerler. Qamber onu öper, kucaklar ve bilezi ini koluna takar.

9. Arzı eve döndü ünde annesi ta-rafından tekrar dövülür. Annesi bunların karde olmaları için memesinin sütünden peynir (deleme) yapar ve Qamber'e yedir-mek ister. Ancak Arzı'nın uyarması üzere Qamber peyniri (delemeyi) yemez.

10. Arzı'nın annesi Qamber'i öldür-mek için kesilen koyunun etine zehir katar ve Qamber'e yedirmek ister. Arzı'nın uyar-ması üzerine Qamber eti yemez.

11. Anne, Arzı'yı Tat o luyla evlen-dirmek ister. Arzı bunun üzerine Qamber'i ikaz eder; Qamber de yardım istemek için ah'a gider ve durumunu anlatır. Bunun üzerine ah Arzı'yı Qamber'e almak için onunla birlikte askerler gönderir.

12. Bu esnada Arzı'nın annesi Qam-ber ile birlikte gelen ah'ın askerlerini geri çevirmek için bir cadı karısıyla anla ır. Qamber askerlerle birlikte memleketin ya-kınına geldi inde bir ya lı kadının feryat etti ini, saçını yoldu unu görür. Ondan a lamasının sebebini sorar, ya lı kadın Arzı'nın öldü ünü söyler. Qamber peri an olur ve askerlerden geri dönmelerini ister.

13. Gün boyunca mezar ba nda fe-yat eden Qamber ak am saatlerinde am-casının evine geri döner. Sokakta Arzı'nın çe meden su getirdi ini ve ölmedi ini görür

(Tuzhurmatı varyantında Qamber Arzı'yı kapının yanında görür).

14. Arzı'nın dü ün gününde onu süs-lemek isteyen kadınların Qamber'in bed-duası üzere ya kolları felç olur ya da ailele-rinin ba ma bir felaket gelir.

15. Kadınlar artık gelini süslemekten vazgeçerler, Qamber, amcasının karısına; ben Arzı'yı süslemek isterim, ancak süs-ledikçe bir öpü alırım, diye teklif eder ve amcasının karısı bu teklifi kabul eder.

16. Gelini almaya gelen Tat o ulları, Qamber'in bedduası üzerine getirdikleri bütün atların sırtları kırılır ve Qamber; İlla ki benim getirece im atın üzerinde Arzı damat evine gitsin, yoksa beddua et-meye devam ederim, diye art ko ar. Ba ta Arzı'nın babası olmak üzere oradakiler de bu artı kabul ederler.

17. Gece gerde e giren damat Qamber'in bedduası üzerine ölür, Tat bu gelinin di er (7), (40) o lu ile sırasıyla nikâ-hı kıyar, ancak hepsi gerde e girer girmez ölürler ve en sonunda Tat Arzı'nın nikâhını kendisine kıydırır ve gerde e girmeyi o ul-ların haftaları (kırkları) çıkıncaya kadar erteler.

18. Çöllerde bitkin ve peri an bir hal-de dola an Qamber, Arzı'nın evinin yanına gelir. Arzı'dan yanına gelmesini ister, aksi takdirde kendisini suya ataca mı söyler. Ancak peri an bir halde olan Qamber'i Arzı tanıyamaz ve a a ınmaz.

19. Bunun üzerine Qamber kendisini suya atar, bo ulmak üzere iken Arzı onu tanır ve Hızır'dan onun kurtulması için medet dileyerek dua eder ve Hızır Qamber'i bo ulmaktan kurtarır.

20. Bo ulmaktan kurtulan Qamber ba mı Arzı'nın dizi üstüne koyar ve ölür, Arzı da buna dayanamayıp kendisini bir bıçakla öldürür (Tuzhurmatı varyantında Arzı kendisini bir jiletle öldürür).

21. Bunu gören cadı karısı, Tat'a ha-ber verir. Tat bunların hak â ı ı oldukları-nı anlar ve kılıcıyla cadı karısını öldürür. Ancak cadı karısının kanından bir damla sıçrar. Arzı ile Qamber'in arasına dü er ve aralarında bir kara diken çıkar ki kıyamet gününde de kavu malarına mani olur.

2. Hikâyenin Motifleri**A. Mitolojik motifler**

Hikâyemizde örne ine hiç rastlanmamıştır.

B.Hayvanlar**B401. Yardımcı At**

Dü ünde Qamber kendi atıyla Arzı'yı damat evine götürür.

C. Yasak**C700.Çeşitli yasaklar**

Arzı'nın annesi Arzı ile Qamber'in görüşmelerini yasaklar.

D.Sihir**D950. Sihirli Ağaç**

Cadı karısının bir damla kan Arzı ile Qamber'in türbeleri arasına sıçrar ve bir dike döner.

D 1003. Sihirli Kan

Cadı karısının kanından bir damla sıçrayınca Arzı ile Qamber'in mezarları arasında bir kara dikene döner ve kıyamette bile kavu malarına mani olur.

D1242.1 Sihirli şiiir

Arzı'nın annesi, Arzı ile Qamber'i süt-kardeş yapmak için memesinin sütü ile Qamber için bir peynir yapar, ancak Arzı'nın söylediği mani üzere Qamber peyniri yemez.

Anne, Qamber'i öldürmek için ete zehir katar, ancak Arzı'nın söylediği mani sayesinde Qamber eti yemez ve ölümden kurtulur.

E.ÖLÜM**E.211. Öldürerek Cezalandırma**

Tat, 7, 40 o lunun ölümüne ve Arzı ile Qamber'in kavu mamalarına sebep olan cadı karısını kılıçıyla öldürür.

E.419. 6. Aynı bölgede ölen sevgililer aynı mezara konurlar

Arzı ile Qamber muratlarına eri meden öldükleri için mezarları yan yana olur.

E... İntihar.

Qamber'in öldü ünü gören Arzı kendi kalbine bıçak (kalem tıraşı) saplayarak intihar eder.

F. TABİATÜSTÜLÜKLER**F575.2. Yakışıklı Erkek**

Qamber çok yakışıklı bir gençtir.

F771.1.Tabiatüstü Yapı

ki karısının mezarları arasında yer alan diken, her yıl kesilmesine rağmen yine de iki mezarın ortasına çıkar ve âkımların kavu masasını engeller.

F811. Tabiatüstü Ağaç

Arzı ile Qamber'in mezarları ortasında çıkan diken âkımların kavu masasını engeller.

G.DEVLER**G.210.0. 1 Cadı karısının görünüşü**

Arzı'nın annesi, Qamber ile beraber gelen ah'ın askerlerini geri çevirmek için cadı karısıyla anlaşır.

H.İMTİHANLAR**H.111. Ba tan Geçeni hikâye etmek**

Qamber aha bağından geçenleri ve niçin kendisine geldiğini anlatır

(T) ste inirle Dile Getirmesi

Qamber aha, niçin geldiğini ve ne istediğini mani söyleyerek anlatır.

H.Âşık İmtihanı (Yetenek)

ah Qamber'in hak ağı olup olmadığını emin olmak için onu sınar ve sa vezirinin teklifi üzere bahçesinde bulunan yedi çeşit meyveyi bir araya getirmesini ister. Qamber, ah'ın bahçesindeki yedi çeşit meyveyi bir mani dörtlü üyle anlatır.

H1233.3.2. Derviş yardım eder

Qamber suda boğulmak üzereyken Hıdırellez onu kurtarır

(T)12. 3. Şiirle Tanıtma

Qamber mani söyleyerek kendisini aha tanıtır.

J.AKILLILAR VE APTALLAR**J.34. 3. Gurbete çıkma**

Qamber ahtan yardım almak için yola çıkar.

J.155. 4. Kadının Nasihati

Qamber Arzı'nın uyarısı üzere peyniri yemez

Qamber Arzı'nın uyarısı üzere zehirli eti yemez

J1110.Akıllı Adamlar

Qamber iki adamın nasihati üzere mezarlıktan amcasının evine geri döner

K.KALDATMALAR**K.850.Hileli Oyunlar**

Arzı'nın annesi Qamber'i öldürmek ister

K.1810. Hile ile kıyafet Değişirme

Cadı karısı ah'ın askerlerini geri çevirmek ve Qamber'i aldatmak üzere perişan bir halde ölü göstermek için yolda kendisini döver ve saçını yollar.

K.2015 Çocuk Sahibi olma

ki kardeşinin karıları aynı zamanda hamile olurlar.

K2110. İftira etmek

Arzi ile Qamber'i su kenarında ölüp uzandıklarını gören cadı karısı, Tat'a gidip onların birbirleriyle sevi ip uzandıklarını söyler.

Dü ün sırasında Qamber Arzi'ya a a 1-daki dörtlü ü söyleyerek iftira eder

Tat o lı külece (kısaca) boy

Ettiv xan Arzi'ma toy

Keresin (Tereya ını) men alını am

Ayranın ba ıva qoy

K. 2246. Hain Akrabalar

Qamber, amcasının karısı tarafından öldürülecekti.

K2293. Hain Yaşlı Karı

Cadı karısı, Acem ahı askerleriyle birlikte gelen Qamber'in yolunu keser ve Arzi'nin öldü ünü söyler.

L.KADERİN TERS DÖNMEŞİ

L.111.1 Gurbete Gidiş ve Dönüş

Qamber ah'tan yardım (asker) aldıktan sonra geri döner.

M.GELECEĞİN TAYİNİ

M.100. Yeminler ve Antlar

Arzi'nin annesi Qamber'i öldürecek yemin eder.

M400. Beddualar

Qamber, Arzi'yi süslemek isteyen kadınlara beddua eder.

Qamber, gelini almaya gelen atlara beddua eder.

Qamber Tat'ın yedi/kırk o luna beddua eder

Qamber Arzi'nin dizi üstüne ba koyarken kendisine beddua eder.

M.411. Bedduanın Yerine Getirilme

Qamber, Arzi'yi süslemek isteyen kadınlara beddua etti inde birsinin parmakları felç olur, öbürünün evi yıkılır, kocası ve çocukları yıkılan evin altında kalırlar.

Qamber, Arzi'yi almaya gelen bütün atlara beddua etti i için atların sırtları kırılır.

Qamber, Tat'ın yedi/kırk o luna beddua etti i için hepsi pe pe e ölürler.

Qamber, kendisine beddua eder ve Arzi'nin dizi üstüne ölür.

N. ŞANS VE TALİH

(T)N.844.4Yardımcı Hızır

Qamber suda bo ulmak üzereyken Arzi'nin duası neticesinde Hıdırez gelir ve onu kurtarır.

P. CEMİYET

P10. Padişahlar

Qamber yardım etmek için aha gider.

P223. Baba ve O ul

Tat'ın yedi/kırk o lu vardır

(T)P.43. Hoca

Arzi'nin nikâhı kıymak için hoca (Molla) ça ırıldı.

P.110. Kralın Veziri

ahın veziri, Qamber'in hak a ı ı olup olmadığı ö renmek için ah'tan Qamber'in imtihan etmesini ister.

P234. Baba ve Kız

Arzi'nin babası Arzi'yi molladan alır ve annesine yardım etmek için evde oturur.

P251. Çeşitli Erkek Kardeşler

Tat'ın kırkı erkek çocu u vardır

P.279. Yeğen

Arzi'nin babası, karde i öldükten sonra ye enini (Qamber) evine alır.

P412. Çobanlık

Arzi'nin babası, Qamber'i molladan alır ve çobanlık yapmasını ister.

P461. Asker

ah, Arzi'yi Qamber'e aldırarak için Qamberle beraber askerini gönderir.

P681. Yas ile İlgili Adetler

Qamber Arzi'nin ölüm haberi alınca mezarlıkta kalır, üzülür, acı çeker.

Q MÜKÂFATLAR VE CEZALAR

Q211. Öldürerek Cezalandırma

Tat kılıcıyla cadı karısını öldürür.

R. ESİRLER VE KAÇAKLAR

(T)R49. Evde Hapsetme

Tat Arzi'nin evden çıkmasını yasaklar.

S. TABİATÜSTÜ ZULÜMLER

S.11. Zalim Baba

Arzi'nin babası, molladan Arzi ile Qamber'in birbirlerine â ık olduklarını ö renince onları molladan alır, Qamber'i çoban yapar ve kızını da evde oturur.

S.12.Zalim Anne

Arzi'nin annesi, Arzi'yi Qamber'e vermek için her türlü yola ba vurur.

T. EVLİLİK

T10. Âşık Olma

Arzi ile Qamber birbirlerine â ık olurlar

T 61.5.3. Beşik Kertmesi

ki karde in karıları hamileyken çocukları dünyaya gelmeden onları be ik kertmesi yaparlar.

T 130.Evlenme Adetleri

Tat, Arzı'yı o luna almak için dünür olur.

T135. Düğün Merasimleri

Qamber, mezarlıktan amcasının evine döndü ünde Arzı'nın ölmedi ini ve dü ünün hazırlıklarını yapıldı mı görür.

T145. Çok Eşle Evlenme

Arzı'nın nikâhı pe pe e ölen Tat'ın yedi/ kırk o luna kıyılır.

T.376. Dünür olma

Tat Arzı'yı o luna almak için dünür olur.

T.569. Çocuklara Ad Koyma

ki karde in karıları do um yapar, do an kıza Arzı, o lana Qamber adını koyarlar.

U. HAYATIN TABİATI

(Hikâyemizde örne ine rastlanmamı - tir).

V.DİN**V.50. Dua**

Arzı'nın duası ile Hıdellez Qamber'i sudan kurtarır

(T)V56.Namaz

Tat o lu gerde e girmeden önce iki rekât namaz (perde namazı) kılar.

(T)V.58. 6. Abdest Alma

Tat o lu, abdest alıp iki rekât namaz kılar.

V60. Cenaze Merasimi

Arzı ile Qamber ölünce yan yana defnedilirler.

V.113. Türbeler

Arzı ve Qamber'in mezarları yan yanadır.

(T).206. Hazreti Hızır

Arzı'nın dua etmesi sonucunda Hızır Qamber'i sudan kurtarır.

(T) V. 207. İmam

Arzı'nın babası Arzı ile Qamber'i okuma yazmayı ö renmek için mollaya götürür.

Arzı'nın Tat o ullarıyla nikâhı kıymak için molla ça ırılır.

W.KARAKTER ÖZELLİKLERİ

Birço u di er motiflerin içersinde ele al dı ımız için burada almayı gerek duymadık.

. Korkak

Arzı ile evlenen Tat o lu kısa boyludur.

X. MİZAH

Hikâyemizde mizahi motifler bulunmaktadı.

Z. ÇEŞİTLİ MOTİF GRUPLARI**Z.71. Formelistik Sayılar**

ki karde in karıları hamile olur

Tat o lu gerde e girmeden önce iki rekât namaz kılar.

Z.71. 1. Formelistik Sayı 3**Z.71. 2. Formelistik Sayı 7.**

Tuzhurmatı varyantında Tat'ın yedi o lu vardır.

Z.71.3. Formelistik Sayı 9

Qamber'le Arzı dokuz ya larına gelince Qamber'in babası ile annesi vefat eder.

Ay aydan, günnen, doqquz gün, doqquz seet sora birinki do di bir o lan birinki do di bir qız. (Kerkük varyantı)

Z.71.12. Formelistik Sayı 40

Tat'ın 40 o lu vardır

Tat Arzı ile gerde e girmez, çocukları- nın yedisini/kırkını bekler.

Z.80. Formelistik Şiirler

Kerkük varyantında hikâyede Mani tarzında 33 Tuzhurmatı varyantındaysa 35 dörtlük bulunmaktadır.

(T)Z101. Ölüm Sembolü Kanlı Göm lek

Arzı, Qamber'in ölümüne dayanamaz; karnına bıçak sokar ve intihar eder, Arzı'nın kanı saçılırken bir kırmızı yorgan eklini alır.

3. Hikâyenin Kerkük ve Tuzhur matı Varyantlarının Mukayesesi

ki varyantın arasındaki en önemli fark, hikâyenin a ız özelli inde görülmektedir. Bilindi i gibi Irak Türkmen Türkçesi genel olarak beraberlik arz etmesine ra - men, ehir, ilçe, köy hatta mahalleler arasında bazı a ız farklılıkları bulunmaktadır. Türkmen a ızlarında Teklik ve Çokluk 2 ki i iyelik eklerinde, Teklik ve çokluk 2 Ki i zamirlerinin ilgi halinde ve bazı fiil kiplerinin Teklik ve Çokluk 2 Ki i çekimlerinde n()'nin "v" ve "y" olarak geçti i görülmektedir (Uluhan;2006:197). Buna

giri ten sona kadar benzerlik arz etmekle yok denecek kadar az farklıklar mevcuttur.

Kerkük varyantında hikâyenin giri i öyledir: "Harttan hurttan, sıxması qar-pız qabı 1, dü mesi turptan. Aman zaman içinde, qerbil saman içinde, deve berberli eder, eski hamam içinde." Tuzhurmatı varyantı ise "Varyıdı yoxıydı..."

Görüldü ü gibi Kerkük varyantında anlatıcı daha uzun bir giri formülü yapmakta ve anlatma ustalığını ortaya koymaktadır. Tuzhurmatı varyantında ise anlatıcı varyıdı yoxıydı dedikten sonra hemen hikâyenin kahramanlarını tanıtmaya ve anlatmaya başlamaktadır.

Hikâye kahramanlarının aileleri her iki varyantta benzer bir ekilde takdim edilmektedir.

Kerkük varyantında 33 mani dördlü ü bulunurken Tuzhurmatı varyantında 35 mani dördlü ü bulunmaktadır. Bu dördlüklerin ço u aynı anlamı ta imakla beraber kullanılan kavramlarda farklılık vardır. Örne in: Arzı çaya indi i zaman Qamber'in dilinden söylenen mani dördlü ü Kerkük varyantında

Arz'im endi bıla a

Sesi geldi qula a

Arzı'ya pe ke ossın

irvan, Tebriz, Mara a,

geçerken Tuzhurmatı varyantında u ekilde geçmektedir:

Endi Arzı bula a

Geldi sesi qula a

Arzı'ya arma andı

irvan, Tebriz, Mara a.

Tuzhurmatı varyantında iki mısralık iir parçalarına rastlanılırken Kerkük varyantında bu gibi iki mısralık iir parçalarına rastlanılmamaktadır. Örne in;

Qamber:

Kesme gözleriy mennen

Ayrılmaz ruhum senen

Arzı:

Gözlerim he sendedi

Seniy a qy mendedi

Bir ba ka yerde ise Qamber hem ayrılı ı hem de mollaya beddua maksadıyla unu iir parçasını söylemektedir:

Ayrılı uzun sürmez

Mullamız xeyr görmez

Bu iir parçalarına Kerkük varyantında rastlanılmamaktadır.

Her iki varyantta Arzı ile Qamber'in mollaya gidi leri aynı ekilde anlatılmaktadır.

Tuzhurmatı varyantında molla, Arzı'nın babasına Arzı ile Qamber'in birbirlerine â ık olduklarını anlatırken Qamber ve Arzı'nın dilinden yukarıda belirtilen iki mısralık iir parçasını söyleyerek anlatılmaktadır. Kerkük varyantındaysa molla iir parçalarıyla de il, mensur bir ekilde durumu Arzı'nın babasına izah etmektedir.

Farkında olmadan bilezi ini subaında unutan Arzı, onu almak için tekrar suba ına geldi inde Qamber ile kar ılıklı olarak mani söylerler. Bu maniler Kerkük varyantında 9 maniyken Tuzhurmatı varyantında 5 manidir. Kerkük varyantındaki kar ıla mada söylenen maniler unlardır:

Çoma ıvı (Çoma ın) atıpsan

Ne qav ıya (kaygıya) batıpsan

Seniv kimin xas

Qamber kepenekte yatıpsan

Aldı Qamber:

Çoma ımı atımı am

Men qav aya batımı am

Hapsi seniv derdivnen (senin derdinden)

Kepenekte yatımı am

Aldı qız:

Kepenekte yatan o lan

em yüküne batan o lan

Sennen sual edirem

Bilezik tapan o lan

Aldı Qamber:

Kepenekte yatımı am

em yüküne batmamı am

Kitapgeti el basım

Bilezik tapmamı am

Aldı qız:

Tulı ımı doldurdım

Dolı diyin qaldırdım

Dinim imanım Qamber

Bilezigim çaldırdım

Aldı Qamber:

He gül eni gül eni

Güller yere dö eni
 Bilezigiv üstinde
 Ne varyıdı ni anı?
 Aldı qız:
 He gül eni gül eni
 Güller yere dö eni
 Bilezi im üstinde
 Arzı Qember ni anı
 Aldı Qamber:
 Bı sular ulı ulı (ıllık)
 Qızlar doldırı tulı
 Bilezi im tapanı
 Ne verisen mu tılı (mu tuluk)
 Aldı qız:
 Bı sular ulı ulı
 Qızlar doldırı tulı
 Bilezigim tapanı
 irin canım mu tılı
 Tuzhurmatı varyantındaki kar ılık
 olarak söylenen maniler ise unlardır:

Arzı dedi:
 Tulı ımı doldurdım
 Çıgnim (omuzum) üste qaldırdım
 Qamber seniye a qından
 Bilezigim unuttım
 Qamber aldı sazını dedi:
 He gül eni gül eni
 Güller yere dö eni
 Bilezigiy üstinde
 Ne var idi ni anı?
 Arzı dedi:
 He gül eni gül eni
 Güller yere dö eni
 Bilezigim üstinde
 Arzı Qamber ni anı
 Qamber aldı sazını dedi:
 Ussular ulı ulı
 Qızlar doldırı tulı
 Bilezigiyi tapana
 Ne verisen mu tılı
 Arzı dedi:
 Ussular (sular) ulı ulı
 Qızlar dolduru tulı
 Bilezigim tapana
 irin canım mu tılı
 Tuzhurmatı varyantında Qamber bilezi Arzı'nın koluna taktıktan sonra Arzı annesinin zalim oldu unu iki mısralık bir iir parçasıyla anlatmaktadır.

Arzı dedi:
 Nenem zalım nenedi
 Derdim bin bir denedi
 Kerkük varyantındaysa bu iki mısralık iir parçasına rastlanılmamaktadır.
 Arzı'nın annesi Qamber'i zehirlemeye kalkı ırken Arzı mani söyleyerek Qamber'i uyarmaktadır. Bu uyarma manilerinde farklılıklar mevcuttur.
 Kerkük varyantı
 Hey hapıtı hapıtı
 Qoyun quzı yapıtı
 Qamber deleme yeme
 Nenem sütün çatıptı
 Döndü o lan, delemani yemedi. Qaxtı dedi:
 Terecemiz (Eskiden oda duvarlarına yapılan gönme raf) dolı da
 Bir yastu a qoıya ba
 Bir neneden olmadıx
 Nec'ollıx bacı qarda
 Tuzhurmatı varyantındaysa
 Avçı oxın atıptı
 Qoyun quzı yatıptı
 A zıya bir ey qoıya
 Nenem sütün çatıptı
 Qamber hiçbir ey yemedi, dedi:
 Havi mizde çin da (ta)
 Gözlerimnen axar ya
 Bir emekten emmedi
 Olmırı bacı qarda
 Ayrıca Kerkük varyantında Arzı'nın annesi ikinci zehirleme denemesinde, Qamber yeme in içinde ne oldu unu Arzı'ya bilmece ekinde bir dörtlükle sorarken Tuzhurmatı varyantında aynı durum söz konusu de ildir; Arzı kendili inden bir mani dörtlü ünü söyleyerek Qamber'i uyarmaktadır.
 Kerkük varyantı
 O lan dedi:
 Bu gece çer embedi (çar amba)
 Gevlive (gönlüne) dü en nedi?
 Ot yanar tütün çıxmaz
 Qazanda bi en nedi?
 Kız dedi:
 Emme Qamber'im emme
 Nenemin eqli keme
 Ögvide (önünde) quzı bıryan
 A u çatıptı yeme

Tuzhurmatı varyantı:

Dalma Qamber'im eme (gama)
Aclı ıy bize deme
Öğiydeki yeme e
Zehir qatılıp yeme

Kerkük varyantında Tat'ın 40 o lu varken Tuzhurmatı varyantında Tat'ın 7 o lu vardır.

Kerkük varyantında Qamber ah'a gıtmeden önce, Arzi'nin annesinden kendisi için külçe (Irak Türkmenleri arasında geleneksel bir kurabiye çe idi) hazırlamasını ister ve ona artık buralardan gideceğini söylerken, Tuzhurmatı varyantındaysa Arzi Qamber'e, yakında Tat o luyla evlendirileceğini söylediğinden sonra ertesi gün Qamber Arzi'nin annesine bir şey söylemeden yola çıkmaktadır.

Kerkük varyantında Qamber ah'ın yanına yeti tikten sonra aralarında ikisi Qamber, birisi de ah tarafından söylenilen üç mani dördlü ü söylenmekteyken. Tuzhurmatı varyantında Qamber ah'a hak a ı ı oldu unu sadece bir mani dördlü üyle anlatmaktadır. Ayrıca Kerkük varyantında sa vezir ah'tan Qamber'in hak a ı ı olup olmadığından emin olmak için kendisinden sarayın bahçesinde bulunan yedi çe it meyvenin bir araya getirmesini ister. Bunun üzere Qamber u dördlü ü söylemektedir.

Alma erük haluça (elma, erik, alıç)
Qavın qarpız bu nece?

Heyva (ayva) yedim saraldım
Nar gele me'dem (midem) aç

Kerkük varyantında Qamber ile ah arasında söylenilen maniler unlardır:

ah o lı ahım zada
Gelmi em sene dada
Malım yoxtı alayım
Xan Arzi'm getti yada
Döndü ah dedi:
Durun durun göre in (görelim)

A ıq halın sor an

Ça ırın xeznedarı

A ıqa mal vere in

Aldı Qamber:

A ıq malı neyliri

Dünye-darı (dünya evi) neyliri

A ıq dada gelipti

Sennen imdad diliri

Tuzhurmatı varyantındaysa Qamber ah'a sadece bu maniyi söylemektedir:

ah o lı ahım zade
Geldim men sene dada
Dasalatsız (güçsüz) qalımı am
Arzi'm da getti yada

Kerkük varyantında Arzi'nin annesi Qamber'le beraber gelen ah'ın askerlerini geri çevirmek için cadı karısına a ırınca pamuk verirken Tuzhurmatı varyantında bir miktar altın vermektedir.

Kerkük varyantında cadı karısı ile Qamber'in arasındaki sahnede ikisi Qamber ve birisi de Karı kadın tarafından olmak üzere üç mani dördlü ü söylenmektedir. Bunlar:

O lan dedi:
Altımız buradandı
Üstimiz yaradandı
Geri (karı) sual edirem
Geli iv haradandı
Döndü geri aldı:
Altımız biradandı
Üstimiz yaradandı
Mennen sual edirsev
Geli im obadandı
Döndü o lan dedi:
O yanımız ba mıdır?
Bi yanımız da mıdır?
Geri sennen sorıram
Arzi'm ölip sa mıdır?

Tuzhurmatı varyantındaysa bu sahnede birisi Qamber birisi de cadı karısı tarafından olmak üzere iki mani dördlü ü söylenmektedir. Bunlar

Ba a neçin çalısan
Hay havar salısan
Ölen kimidi di sele
Yava ruhum alısan
Geri dedi:
Ölüm yazıdı o lım
Güman razıdı o lım
Nenesinin tek qızı
Ölen Arzi'di o lım

Kerkük varyantında Qamber mezarlıktan eve geri dönerken Arzi'yi kuyu yanında su doldurdu unu görürken Tuzhurmatı varyantında Qamber Arzi'yi evlerinin kapısı yanında görmektedir. Bu sahnede her iki varyantta iki mani dördlü ü söylen-

mektedir. Kerkük varyantındaki maniler unlardır:

Kız dedi
Qapıda duran o lan
Boynını buran o lan
Gettiv aha ikete
Eskeri dönen o lan
Aldı o lan, dedi:
Noldı qarından oldı
Zilfi sarıdan oldı
Eskerim geri döndü
Gözel Tarıdan oldı

Tuzhurmatı varyantındaki maniler ise unlardır:

Arzı dedi:
Qapıda duran Qamber
Boynını buran Qamber
Getmi tiy ah yanına
Hanı ba vuran Qamber?
Qamber dedi:
Noldı qeriden oldı
Sümüg (kemik) deriden oldı
Eskerler geri döndü
Hapsi geriden oldı

Hem Kerkük hem de Tuzhurmatı varyantında Qamber'in Arzı'yı süslendiren kadınlara beddua olarak söylediği manilerde biraz farklılıklar bulunmaktadır.

Kerkük varyantındaki beddua:
Hey hökilsin hökilsin
Qanı da lar sökilsin
Arzı'm bezedeni
On barma ı tökilsin
ve
Men Qamber'em da kimin
Titrerem yarpa kimin
Arzı'nı bezedeni
Girsin qare za (karakarga) kimin

Tuzhurmatı varyantındaki beddualar ise öyledir:

Zalim beli bükilsin
Ev e igi (e i i)yıxılsın
Arzı'nı bezedeni
On burma ı (parma ı) tökilsin (dökül-
sün)
ve
Men Qamber'em da kimin
Titretirem yarpa kimin
Arzı'mı bezedeni
Qare girsin za kimin

Her iki varyantta Arzı'yı damadın evine götürmek için Tat o ullaının getirdiği atlara Qamber'in beddua etmesi sonucunda ölürlür. Yalnız Kerkük varyantında bu atlar on iken Tuzhurmatı varyantında yedidir. Beddua olarak söylenen manilerde biraz farklılıklar göze çarpmaktadır.

Kerkük varyantında söylenen beddua

Ata vırdım qantarma
Qan edersem qurtarma
Arzı'm minen atları

Atı ossun belsara (hayvanların, fazla ve a ır yükten dolayı, belinin çökmesi)

Tuzhurmatı varyantındaki beddua ise öyledir:

Yıxılsın evi Tat'ın
Dertleri mene satın
Arzı minen atları
Öldürün çöle atın

Kerkük varyantında Arzı'yı kendi atına bindirip damat evine götüren Qamber'in aya ının tabanı atın aya ı tarafından basıldı ndan kan akarken Tuzhurmatı varyantında ise bu durumdan bahsedilmemektedir. Qamber ile Arzı bu sahnede yine kendi aralarında maniler söylemektedir. Yalnız bu maniler varyanttan varyanta de i mektedir.

Kerkük varyantındaki maniler
O lan dedi
Xannan ge Arzı'm xannan
Mühbetiv çıxmaz kannan
Dizginiv çekerek tut
Dabanım doldı qannan
Aldı qız davar üstinde:
Xannan Qamber'im xannan
Mühbetiv çıxmaz kannan
Dabanıvdan gelen qan
Gessin irin gözimnen

Tuzhurmatı varyantındaki ise öyledir:

Qamber dedi:
Gideri kesilme e
Yel kimin esilme e
Qaldır duva ıy (duva ın) Arzı
Vaxıt yoxtı ya silme e
Arzı dedi:
Dayan Qamber'im dayan
Hasreti çıxmaz kannan
Tayrıyın dizginen tut
Gözlerim doldı qannan

Kerkük varyantında Qamber daha Arzı'nın bindi i atı çekerken Tat onu kamçıyla döver. Dövülme açısından Qamber bir mani söyleyip Arzı'ya iftira etmektedir. Ancak Tuzhurmatı varyantında Qamber'in dövülmesi ve mani söyleyerek Arzı'ya iftira etmesi, Arzı'nın damat evine girdikten sonra kar ımıza çıkmaktadır. Her iki varyantta Arzı Qamber'in iftirasına kızıp ona mani söyleyerek bekâretli ve namuslu bir kız oldu unu ve Qamber'in ona dokunmadı mı dile getirmektedir. Bu maniler yine her iki varyantta de i ik bir ekilde söylenmektedir.

Kerkük varyantındakiler:

Aldı Qamber:

Tat o lı külece boy

Ettiv xan Arzı'ma toy

Keresin men almı am

Ayranın ba ıva qoy

Kız dedi:

He eylediv eylediv

Qamber mene neylediv

Sen mene degmeme tiv

Ni in (niçin) bühten (iftira) eylediv

Aldı Qamber, dedi:

Hey eyledim eyledim

Arzı sene neyledim

Hamsi canım derdinnen

Sene bühten eyledim

Tuzhurmatı varyantındaysa kar ılıklı maniler öyledir:

Tat o lı külece boy

Etti Arzı'ma toy

Keresin men almı am

Ayranın ba ına qoy

Arzı evden seslendi

Sen meni xan eylediy

Gözya ım qan eylediy

Hiç mene degmeme tiy

Ni in buhtan eylediy?

Qamber dedi:

Men seni xan eyledim

Gözya ıy qan eylemedim

Hapsi a aç zorunnan

Sene buhtan eyledim

Kerkük varyantında Qamber Tat o ullarına bedduasını manzum olarak yani mani dörtlü ü eklinde yaparken Tuzhur-

matı varyantında Qamber bedduası mensur bir ekilde yapılmaktadır.

Kerkük varyantındaki beddua manisi öyledir:

Mennen olan beriye

Girmesin içeriye

Arzı'm giren evleri

Keçe kilâv (külak) büriye

Tuzhurmatı varyantındaki mensur beddua u ekilde yapılmaktadır: "Allah'ım meni bu dertten sen qurtar. Arzı'm mene qısmet olmadı. Mennen ba qa hiç kimseye qısmet olmasın".

Kerkük varyantında Qamber'in bedduası sonucunda damat öldükten sonra Arzı'nın nikâhı di er 39 karde le kıyılır; yani Arzı'nın nikâhı 40 defa kıyılmaktadır Tuzhurmatı varyantındaysa Arzı'nın nikâhı damat öldükten sonra altı defa kıyılır; yani Arzı'nın nikâhı yedi defa kıyılmaktadır.

Kerkük varyantında Tat hem kendisi hem de Arzı'dan kırk o lu için kırk gün yas tutmasını istemektedir. Oysa Tuzhurmatı varyantında yas süresi yedi gün olarak kar ımıza çıkmaktadır. Çünkü Tat'ın o ular yedi olarak gösterilmektedir.

Kerkük varyantında Arzı evin damına çıkarken çayın kenarında bitkin bir halde olan Qamber'i tanıyamaz, Qamber de Arzı'nın kendisini önemsemedi ini zan eder ve ona kendimi suya atayım mı diye sordu unda, Arzı da onu tanıyamadı ı için "atabilirsin bana ne" diye cevap verince kendini suya atar. Yalnız Tuzhurmatı varyantında Arzı dama çıktı nda bitkin bir durumda olmasına ra men Qamber'i tanımakta ve onunla kar ılıklı olarak mani söylemektedir: bu maniler öyledir:

Arzı dedi:

Qamber Qamber hardasan (neredesin)

Neçe gündi derttesen

Özım damınnan ataram

Bilseydim sen buradasan

Qamber dedi:

Atma damnan özüyü

Unutma hiç sözüyü

Gel yanıma bir görüm

O qan axan gözüyü

Bununla birlikte Kerkük varyantında Qamber kendini suya attıktan sonra Arzı onu tanıyıp bo ulmaması için Hıdır İlyas'tan yardım istemektedir. Oysa Tuzhurmatı varyantında Arzı Tat'tan korkup Qamber'in yanına gitmedi i için Qamber kendini suya atmaktadır. Yine Qamber'in bo ulmaması için Arzı Hıdır İlyas'tan yardım ister. Her iki varyantta Arzı maniler söyleyerek Hıdır İlyas'tan medet istemektedir. Ancak bu mani dördütlü ü varyanttan varyanta az da olsa farklılık bulunmaktadır.

Kerkük varyantındaki mani
araz dasan araz
Yar el(i)mizden dü ti saz
Qember'i at apardı
Yeri ya Xıdır İlyas

Tuzhurmatı varyantındaki mani
Qoruyasan ey Araz
Elimizden dü ti saz
Qamber'i çay apardı
Yeti ey Xıdır İlyas

Tuzhurmatı varyantında Hıdır İlyas Qamber'i sudan kurtardıktan sonra Arzı ile Qamber arasında karılıklı maniler söylenirken, Kerkük varyantındaysa bu karılıklı mani söyleme sahnesi gösterilmemektedir. Tuzhurmatı varyantında bu sahnede söylenen maniler öyledir:

Qamber dedi:
Arzı'm arzıda qaldı
Zalım Arzı'mı çaldı
Felegin evi yansın
Meni bu güne saldı
Arzı dedi:
Özüm ele vermedim
Duva soydim girmedim
Tat'ın yeddi o lım
Hiç yanımda görmedim
Qamber dedi:
Geceler geçti Arzı
Qavu ma geçti Arzı
Sennen sora ya ama
Mene de hiçti Arzı
Arzı dedi:
Men Arzı'yam nergizem (nergisim)
Qamber'imçin bir izem
Allah'a and edirem
ndi de hele qızam

Kerkük varyantında Qamber ölmek için kendine beddua ederken, Tuzhurmatı varyantında bu beddua istek ve dua ekinde karımıza çıkmaktadır.

Tuzhurmatı varyantında Arzı çayın kenarında Qamberle bir müddet kaldıktan, onun uydu unu zannederek barmının altına bir ta koyduktan sonra kendi evine dönmektedir. Bir zaman geçtikten sonra dama çıkıp onu uyandırmak için ona u maniyi söylemektedir:

Vaxıt geçti geceye qaldı x
A q yolın seçe qaldı x
Ax çektı x emler ekti x
Biz diri nece qaldı

Kerkük varyantındaysa Arzı tekrar Qamber'in yanına gelip barmının altından çektı inde, dizinin üstüne koyup uyandırmaya çalıştı ında öldü ünü fark etmektedir.

Tuzhurmatı varyantında Arzı evden aldı bıçağı kendi kalbine saplayarak öldürürken, Kerkük varyantında ise elbisesinde buldu u jileti (kalem tıraşı) kalbine saplayarak kendini öldürmektedir.

Hikâyenin sonuç kısmı her iki varyantta benzer bir şekilde anlatılmaktadır. Tat hem ölen o ularının hem de ölen iki a ının intikamını almak için kılıcı ile Karı kadını öldürür. Yalnız karı kadının kanından bir damla kan Arzı ve Qamber'in cesetleri üzere atlayıp mezarlarının arasında bir çakırdikene dönüştü ü için kıyamette de onların kavu masına engel olmaktadır.

4. Latin Alfabesine Aktarılan Tuzhurmatı Varyantının Metni

Varıydı yoxıydı, birbirinden hiç ayrımayan (ayrılmayan), birbirlerini çox seven ki qarda vardı. Bu ki qarda ın her birinin bir arvadı (karısı) vardı. Arvatları ki canıydı (hamile idi). Bular her gece otırırdılar hakat edirdiler, matal diyerdiler (masal anlatırlardı). Bir gece böyük qarda küçük qarda a dedi, kimizin (ikimizin) de arvadı ki canıydı. Menim arvadım qız do sa, seniyki (seninki) o lan do sa, kişi birbirinin adaxlısı ossın (olsun). Eger seniyki qız do sa gene birbirinin adaxlısı ossunlar. Ki qarda el ele çaldı, birbirlerini öptüler, birbirlerine de söz verdiler.

Gün günə ay aydan, böyük qarda-
n arvadı bir o lan do di. Küçügüse bir
qız do di. O lanın adını qoydılar Qamber,
qızın da adını Arzi.

Bular ev qon ısydılar (kom u idi), her
zaman bir yerde ya ardılar. Bular (bun-
lar) doqquz ya larına ola tılar (ula tılar),
Qamber'in hem babası öldi hem de nenesi,
Qamber yetim qaldı. 'emmısı (amcası) gilde
qaldı.

Bir gün 'emmısı Qamber'den Arzi'nin
ellerinnen tuttu apardı özlerini mulla
(mola) mektebine. Mullaya dedi: "mulla bu
qız menimdi, o lan da qarda ımın o lıdı.
Qızın adı Arzi'di o lanın da Qamber. Bular
sene (sana) amanattı (emanettir), istirem
oxuma (okuma) yazma ı öğredesen özle-
rine". Mulla dedi: "ba üstine".

Bir ki il (yıl) Arzi'ydən Qamber mul-
la mektebinde oxıdılar, oxıma yazma ı
öğrendilər. Üçüncü il buların kisinin de
havasları oxıma tan savdı (so udu). Mul-
la Arzi'nin babasının arxasıya gönderdi.
Arzi'nin babası mullanın yanına getti, "em-
ret mulla" dedi.

Mulla dedi, bax sene bir söz deme is-
tirem, men bele görürem, bular birbirlerine
a ıq olıplar. Dünen (dün) Qamber Arzi'çin
bir iir oxardı. Dedim o lım Qamber bu iir
kimindi? Qamber mene cevap vermedi.
Qamber Arzi'ya bele diyirdi (böyle diyor-
du):

Kesme gözleriy mennen
Ayrılmaz ruhum sennen
Arzi da Qamber'e bele cevap verdi:
Gözlerim he sendedi (sendedir)
Seniy a qıy mendedi (mendedir)
Arzi'nin babası dedi mulla çara nedi?

Dedi o lım, benim yanımda buların yeri
yoxtı, qorxuram bular benim ba ıma oynı
açallar. Baba da Arzi'ydən Qamber'i eve
getirdi. Kinci gün Qamber'e dedi; "sen bu
quzuları apar çölde yayma a", Arzi'ya da
dedi; sen de neneden (annenle) evde i le.

Her gün Qamber, sebbah (sabah) er-
kennen qaxar (kalkar) quzuları çöle aparı,
ax am eve döner, yor un geli yata a girer
Arzi'ydən qonu abilmez. Bu ki a ıq kişi de
ata içinde ya ılar, birbirlerini yal ız (yal-
nız) görmiller.

Bir gün Arzi istedi getsin Qamber'i

çölde görsin, dedi nene; "tulı ı (tulum) ver
mene, gedim ussu doldırın". Nenesi tulı ı
verdi Arzi'ya. Dedi tezzege boyanma. Arzi
tulı ı aldı getti. Baxtı Qamber quzuları ya-
yırı, Arzi da çaya endi elinde saz çalırı.

Qamber aldı sazi dedi:
Endi Arzi bula a
Geldi sesi qula a
Arzi'ya arma andı
ırvan, Tebriz Mara a

Arzi Qamber'e cevap vermedi. Arzi
tulı ını doldırdı, bilezigini soydı, el üzünü
yexedi (yüzünü yıkadı). Qamber de geldi
Arzi'nin ba ı yanında durdı, dedi: mullanın
gözi kör ossın bizi ayırdı birbirimizden.

Ayrılı uzun sürmez
Mullamız xer (hayır) görmez

Arzi tulı ını aldı cıgıne, dedi
Qamber'im indi nenem meni gözlıri, xeberi
ossa (olsa) seni gördim, babama diyer, daha
qoymaz meni ussu aparma a gelim.

Arzi eve döndi baxtı bilezigi yadınnan
çıxıp. Nenesi dedi abret olmu , saçı kesil-
mi , baxım çox yobandiy (geçiktin), helbet
(elbet) Qamber'den idiy. Arzi dedi, yo val-
lah, yobanmadım bele telesirdim, bilezigim
de yadınnan çıxtı arx ba ında qaldı.

Nenesi Arzi'nin saçınnan çekeledi, bir
baça (yumak) qoparttı, tehir tehir (türlü)
hakatlar dedi özüne. Arzi dedi gedim bi-
lezigimi getirim. Tez qaça qaça getti, arx
ba ına bilezigini tapmadı, baxtı Qamber
quzuları yayırı.

Arzi dedi:
Tulı ımı doldırdım
Çıgım üste qaldırdım
Qamber seni a qından
Bilezigim unuttım
Qamber aldı sazını dedi:
He gül eni gül eni
Güller yere dö eni
Bilezigiy üstinde
Ne var idi ni anı?

Arzi dedi:
He gül eni gül eni
Güller yere dö eni
Bilezigim üstünde
Arzi Qamber ni anı
Qamber aldı sazını dedi:
Ussular ulı ulı
Qızlar dödürü tulı

Bilezigiyi tapana
Ne verisen mu tulu
Arzı dedi:
Ussular ulı ulı
Qızlar dolduru tulu
Bilezigim tapana
irin canım mu tulu
Qamber Arzı'nı tuttu quca ina sıxtı,
dedi nenedi ne dedi:

Arzı dedi:
Nenem zalım nenedi
Derdim bin bir denedi
Qamber bilezigi taxtı Arzı'nın qolına,
Arzı eve getti. Gene nenesi ba ladı Arzı'ya
tehir tehir söz sayma a, pis pis hakat de-
me e. Dedi qoy babay gelsin, men seni
yaqıdan galem.

Ax am oldı, Arzı'nın babası eve geldi.
arvat dedi: ki i (koca) men bu qızıy elinde
ça (a ırdım) qaldım. Bu kere Qamber
yanına çöle gediri. Ki i de dü indi, dedi
ne ede buları birbirinden ayıra ın. Arvat
dedi: indi men sütünnen biraz sa ıram,
evdeki süte qataram, bir qab deleme ede-
rem, Qamber'e verirem. Qamber delemeni
yedixten sora ona diyerem. Bu delemede
menim sütüm de vardı. Sen munı yedi iy-
den Arzı'nın qarda ı oldıy. Ki i dedi, hay
a q ossun sene arvat sen munı (bunu) nece
dü ündiy.

Arvat qaxtı emceğindeki (memesin-
deki) sütünnen bir qaba sa dı, onu deleme
etti, bir qırtaba ın altına qoydı, üstünü ört-
ti.

Ax am oldı, Qamber çölden döndi, ac
idi. Dedi 'emiarvadı acam neyiy var yiyim?
Dedi 'emiarvadı qurbanıy ossın, deleme var
get yeginen. Qamber sevine sevine geldi
delemenin üstünü açtı da baxtı Qamber de-
lemini yiyece xti, içine ata dü ti, bilmiri
netsin.

Bele dedi:
Avcı oxın atıptı
Qoyun quzı yatıptı
A zıya bir ey qoyma
Nenem sütin qatıptı
Qamber hiçbir ey yemedi, dedi:
Havi mizde çim da
Gözlerimnen axar ya
Bir emcekten emmedi
Olmırx bacı qarda

Qamber getti sepetten bir kelle so-
an aldı, surfadan (sofradan) da bir ekmeğ
çaxarttı, yedi, ba ını çaldı yattı.

Arzı'nın nenesi geldi, Arzı'nın sa-
cınnan tuttu çekeledi. Dedi saç kesilmi ,
Qamber'e ne xeber verdi, üregiy çatlasa da,
össey de Qamber'e qısmet etmem.

Arzı'nın babası biraz sora eve geldi,
baxtı qızı yı lırı, neyidiy dedi. Arzı cevap
vermedi. Arzı'nın nenesi dedi: saç kesilmi
qızıy, a qa dü ip her eyi Qamber'e ayna-
dırı.

Sebbeh oldı, Qamber quzuları çöle
aparma istedi. Arzı'nın nenesi, dedi Qam-
ber, qoy quzunnan biri qassın, etimiz yoxtı,
istiri x bir quzı kese in. Qamber o bir qu-
zuları apardı çöle getti.

Arzı'nın babası quzını kesti, içine ze-
hir qattı, te t altına qoydı. Ax am Qamber
gelende dedi acam (açım) emiarvadı. Arvat
dedi qavırma etmi em, payıy te t altında-
dı.

Arzı yandıım halava (alev) dü ti, dedi
indi Qamber bu qavırmadan yese ölü.

Arzı dedi:
Dalma Qamber'im eme
Aclı ıy bize deme
Ögydeki yeme e
Zehir qatılıp yeme

Qamber qavırmadan yemedi, qah-
rının ac yattı. Sebbeh oldı gene quzuları
apardı getti çöle.

Arzı gilin bir qon ıları varıydı. Bu
qon ısı Tat idi. Tat da yani bizim milletten
dögildi. Bunun yeddi o lı varıydı. Bu qaxtı
Arzı'nı o lıyın istedi. Arzı'nın babasıydan
nenesi qablettiler.

Ax am Qamber eve döndi, Arzı yı -
lıya yı lıya (a laya) Qamber'e i i annattı
(anlattı). Qamber dedi:

Qalmadı çaram benim
Qan axar yaram benim
Seni Tat'a verseler
Cigerim yanar benim

Arzı dedi Qamber, sen get ah'a ikat
ele beke ah sene yardım eder. Kinci gün
Qamber getti ah'a ikat (ikâyet) etme e.

Bir neçe gün yeriyyen (yürüdüten)
sora Qamber ahın yanına da tı. Derdini
ah'a aynatma a ba ladı. ah munın a ıq

olduğunu saz çalma innan bildi. Qamber sazını aldı dedi:

ah o lı ah'ım zade
Geldim men sene dada
Dasalatsız qalmı am
Arzı'm da getti yada

ah sa vezirine emretti, dedi bir tapxur (tabur) esker verin Qamber'e getsin sevdi i qızı assın. Ege qızın babası qabletmezse (kabul etmezse), qızı zorla assınar (alsınlar), babası da benimçin (benim için) esir getirsinler.

Qamber'den bir tapxur esker yola dü tiler. Asker hele Arzı'nın memleketine yeti meden evvel, Arzı'nın nenesi bir qerini ça ırdı, dedi qeri nene, Qamber ah'a gedip ikata, qorxuram gessin qızımı zornanan assın. Sene bu arta (bu kadar) altun verrem, sen bir oyun ele beke (belki) askerler geri döneller.

Qeri dedi, sen bir qazan helva, bir tendir ekmek hazırla benimçin hiç i iy olmasın. Arzı'nın nenesi bir qazan helva, bir tendir ekmek yaptı qeriye verdi.

Hayâsız arvatlardan bir arvat dedi,
men Arzı'nı bezedirem, qoy benim burma
larım tökilsin. Bu arvat qaxtı Arzı'nı
bezetme e ba ladi.

Qamber dedi:

Men Qamber'em da kimin
Titretirem yarpa kimin
Arzı'mı bezedeni

Qere girsin za kimin

Hele Arzı'nın bezegi bitmemi ti, bir
u a (çocuk) havar ede ede geldi, dedi dey-
za (teyze) eviyiz yıxıldı, ki iden o lannariy
torpa x altında qaldılar. Arvat Arzı'nı ye-
rinde qoydı ba ina çala çala qaçtı.

Arvatlar birbirlerine baxıllar, herke
(herkes) qorxarı Arzı'nı bezetsin. Her kime
diyiller, kimse yaxın dü miri. Qamber geldi
'emmısı arvadının yanına, dedi: 'emiarvadı
men Arzı'nı bezedirem. Mennen ayrılı her
kim Arzı'nı bezetse burma ları tölükü öllü.
Arvatlar dediler, qoy bezetsin, ne var munda,
Qamber 'emmısı o lıdı.

Arzı'nın nenesi dedi ge Qamber ge,
burda da bizi utantırma. Qamber dedi men
bir arttan bezedirem, bezetixçe bir öpü
alam. Dediler qeydi yoxtı.

Qamber ba ladi Arzı'nı bezetme e,
üst espabını (elbisesini) giritme e. Onca
elinnen, gözünnen, ba innan öpti toxta ti.
Arzı'nın bezegini bitirdi.

Gelini aparma a gelenler, gelinin qo-
lunna tuttular, qapıya apardılar. Qamber
de çıxtı qapıda durdı. Dedi

Yıxılsın evi Tat'ın
Dertleri mene satın
Arzı minen atları
Öldirin çöle atın

Gelini ata mindirme (bindirmek) is-
tediler. At dü ti öldi. Yeddi at getirdiler,
yedisi de yerinde dü ti öldi. Qamber'in 'em-
mısı geldi dedi, ala nanca (ne kadar) para
istesev verem bes (yeter ki) bizden vazgeç.

Qamber dedi, 'emmi, a qım parayla
alınmaz. Men Arzı'nı hiç bir eye degi-
mem. stesev men Arzı'nı öz tayıma mindi-
rem re mesin de men çekerem.

'Emmısı qabletti. Qamber de getti ta-
yını getirdi, Arzı'nı tayına mindirdi, re me-
sini de özü çekme e ba ladi. Qamber dedi:

Gideri kesilme e
Yel kimin esilme e

Qaldır duva ıy Arzı
Vaxıt yoxtı ya silme e
Arzı dedi:

Dayan Qamber'im dayan
Hesreti çıxmaz cannan
Tayıyın dizginnen tut
Gözlerim doldı qannan

Biraz sora gelin ola tı kürekenin (da-
madın) evine gelin girdi içeriye, Qamber de
durdı küreken gelin qapısında.

Tat'ın yeddi o lı varıydı. Geldiler
Qamber'i qapıdan qavma a, qorxıllar
Qamber'e yaxla sınnar. Qamber'in gözleri-
ni qan tutup, a ıqtı. A ıq da igid (yi it) olı.
Tat'ın o lannarı bir bir geldiler Qamber'in
üstine. Qamber bir bir o lannarı qavaladı
(kovaladı). Sora ()Tatla yeddi o lı xasımla-
rı geldiler Qamber'in üzerine hucum (hü-
cüm) ettiler, Qamber'i tuttular, ösonralünce
Qamber'i a açla taptılar. Qamber'in ba in-
nan gözünnen qan axma a ba ladi.

Qamber dedi:

Tat o lı güllece boy
Etti Arzı'na toy
Keresin men almı am
Ayranın ba ina qoy
Arzı evden seslendi
Sen meni xan eylediy
Gözya ım qan eylediy
Hiç mene degmemi tiy
Ni in buhtan eylediy?

Qamber dedi:

Men seni xan eyledim
Gözya ıy qan eylemedim
Hapsi a aç zorunna
Sene buhtan eyledim

Qamber'i be altı adam tuttu Tat'ın
damının arxasına attılar. Qamber aç ussu-
suz orda dü ti qaldı. Elini yuxarı qaldırdı
dedi: Allah'ım meni bu dertten sen qurtar.
Arzı'm mene qısmet olmadı. Mennen ba qa
hiç kımseye qısmet olmasın.

Yassı (yatsı) vaxtı küreken geldi geli-
nin perdesine girdi. Perde namazı qılma x
istedi, namaza ba lamadan, namazlı in
üstinde dü ti öldi.

Gözlediler gözlediler, küreken çıxmadı,
içeri girdiler baxtılar perde örtülü, gelin
perdede yı lırı, küreken de namazlı üs-
tinde ölipti. Kürekenin babası getti bir ıx

(eyh) getirdi, kürekeni qaldırdılar ayrı bir evde de uzattılar.

ıxa dedi, benim yeddi o lım var, gene Arzı'nın kebinini ölen o lumnan küçük olan o lumçın kebinini kes. ıx da kebinini küçük o lançın kesti. Bu da perdeye girdi gene gözlediler, gözlediler çıxmadı. Baxtı-lar bu da ölipti.

Kürekenin babası yeddi o lıyçın Arzı'nın kebinini kestirdi. Yeddisi de öldi sebbeh öldi memlekete xaber da ıldı, a ıq Qamber'in axınnan Tat'ın yeddi o lı ölipti.

Memleketin gençleri, ixtiyarları geldiler, yeddi tabut getirdiler yeddi o lı-nı gömdiler. Tat bir de ıxı ça ırdı, dedi ge Arzı'nın kebinini benimçin kes. ıx Arzı'nın kebinini babayçın kesti, qeyin baba perde arxasınnan Arzı'ya dedi: Arzı sen yeddi o lımçın yeddi gün yas tut men de yeddi gün sora yas bitennen sora sene yaxın gelem. Arzı bes Qamber'çin yı lırı, qeyin babasına cevap vermiri.

Arzı da bir ki gün sora dam ba ına çıxtı, baxtı çayın kenarında Qamber dü ip-ti. Arzı havar ede ede dedi:

Qamber Qamber hardasan
Neçe gündi dertesen
Özim damınnan ataram
Bilseydim sen buradasan

Qamber dedi:
Atma damınnan özüyi
Unutma hiç sözüyi
Gel yanıma bir görüm
O qan axan gözüyi

Arzı dedi men qorxuram gelim, Tat meni görse öldiri. Qamber na arta yalvardı Arzı gelmedi. Dedi ege gelmesey özimi ataram çaya. Qamber özini attı Araz çayına, Az qaldı bo sssun.

Arzı dedi:
Qoruyasan ey Araz
Elimizden dü ti saz
Qamber'i çay apardı
Yeti ey Xıdır İlyas

Xıdır İlyas (Hidirellez) Qamber'i çıxarttı çaydan. Arzı dedi: dur gelirem. Qız çaça çaça damınnan endi getti Qamber'in yanına. Kisi qol boyın oldılar.

Arzı baxtı Qamber'de a q çekme xten taqat qalmayıp, rengi sarılıp, gözleri çuqı-

ra girip burını tutsay ruhu çıxarı. Qamber döndi Arzı'ya dedi:

Arzım arzıda qaldı
Zalım Arzı'mı çaldı
Felegin evi yansın
Meni bu güne saldı

Arzı dedi:
Özim ele vermedim
Duva soydım girmedim
Tat'ın yeddi o lını
Hiç yanımda görmedim

Qamber dedi:
Geceler geçti Arzı
Qavu ma geçti Arzı
Sennen sora ya ama
Mene de hiçti Arzı

Arzı dedi:
Men Arzı'yam nergizem
Qamber'imçin bir izem
Allah'a and edirem
ndi de hele qızam

Qamber döndi Arzı'ya dedi, men seni için ruhumı qoydım, yorıldım. ndi sene qavu tum. Allah'tan bele istirem diziy üstinde can verim, öz a qımla ölüm.

Arzı Araz çayının kenarında otırdı. Qamber de ba ını Arzı'nın dizi üstine qoydı. Bir neçe saat geçti. Qamber qaxmadı. Arzı elini uzattı bir da qaldırdı, Qamber'in ba ını da üstine qoydı. Dedi men gedim qorxuram Tat geli meni göri.

Eve getti baxtı Tat evde dögi (de il). Gene dam ba ına çıxtı Qamber yatıptı dam ba ınnan havar ede ede dedi:

Vaxıt geçti geceye qaldı x
A q yolın seçe qaldı x
Ax çekti x emler ekti x
Biz diri nece qaldı

Arzı Qamber'den cevap almadı. Dedi bele görüniri Qamber'in dedi i oldı. Dizim üste hasret çeke çeke can verdi.

Eline bir pıça aldı getti Qamber'in yanına, baxtı Qamber ölipti. Arzı da dedi Qamber ölenen sora benim de ya ama-ım hiçti. Pıça ı (bıça ı) üreginin (yüre i-nin) ba ına soxtı, dü ti Qamber'in üstine, öldi.

Gele o qeri oyunbaza, dedi gedim baxım Qamber'siz Arzi ne ediri; geldi Tat'ın evine. Dedi Arzi hanı? Tat dedi: Arzi perde dedi. Qeri oyunbaz getti baxtı Arzi yoxtı. Tat dedi beke dama çıxıptı. Qeri dama çıxtı Arzi'ni görmedi. Araz'a baxtı gördi Arzi'yla Qamber birbiri üstine dü ipler. Dedi ge ge bax Arzi çayın kenarında kimiyle yatıptı! Üstlerine de qırmızı bir tül çekiler. Tat dama çıxtı baxtı Arzi'yla Qamber Araz kenarında ölipler.

Tat dedi suçın hapsi sendendi. Sen bu oyunu qurmasaydı, ne benim yeddi o lim öliirdi, ne de bele risvay olurdım. Tat qılıncaı (kılıcını) çekti oyunbaz qerini öldirdi. Qerinin qanının bir damca qan Arzi'yla Qamberin üstine atlandı. Qamberle Arzi'ni gömdüler. Qerini de ayrı bir yerde gömdiler.

Qerinin bir damca qanı Qamber'le Arzi'nin türbleri arasında bir çaqr tiken kimi gögerdi. Her il bu çaqr tiken keşeller gene gögeri (ye eriri). Bu oyunbaz qeri o ki a ıqı o dünyada da da qoymadı qavu sınlar. (Bnedero lu; 1993: 168-195)

Sonuç

Sonuç olarak yukarıda görüldü ü gibi bu dramatik a k macerasında Irak Türkmenlerinin gelenek görene i, örf âdeti, dua bedduaları, evliya ile ilgili inançları, geçi dönemleri ile ilgili uygulamaya ve pratiklerini açık bir ekilde anlatılmaktadır. Bunun yanı sıra Irak Türkmenlerinin me hur oldukları hoyrat ve mani türünün çok güzel bir ekilde kar ımıza çıkmaktadır. Bu manilerde, sevda, a k, acı, keder, ilenç, gurbet, yardım vb. konular ustaca i lenmektedir. Bu yüzden bu hikâye yukarıda da belirtildi i gibi Türkmenler arasında o kadar çok sevildi i için destanla mı bir hikâye konumuna gelmi tir. ster Kerkük ister Tuzhurmatı varyantı olsun hikâye oldukça güzel bir ekilde anlatılmı tir. Elbette ki her iki varyantın eksik yönleri de vardır, ancak biri di erine tercih etmek veya birini di erine göre daha iyi anlatıldı mı söylemek do ru olmaz. Çünkü Kerkük varyantında bazı sahneler yokken Tuzhurmatı varyantında kar ımıza çıkmaktadır. Aynı ey Tuzhurmatı varyantı için geçerlidir

KAYNAKLAR

- Alptekin, Ali Berat; *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı* 2.Baskı, Akça Yay., Ankara 2002.
- Bayatlı, Necdet Ya ar; "Kadim Türk Yurdu Kerkük'ün Kahvehaneleri (Çayhaneleri)", Edebiyat Ora 1, Y.2, S.17 2007, s.37-39.
- Bendero lu, Abdüllatif; *Irak Türkmen Folklorundan Örnekler*, Irak Kültür ve Tanıtma Bakanlığı 1, Türkmen Kültür Müdürlü ü Yay., Ba dat 1993.
- Dakuki, brahim; *Irak Türkmenleri, Dilleri, Tarihleri ve Edebiyatları*, Güven Matbaası, Ankara, 1970.
- Hürmüzlü, Habib; *Kerkük Türkçesi Sözlüğü*, Kerkük Vakfı Yay., stanbul 2003.
- Ketene, Cengiz, *Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler*, Kültür Bakanlığı ı Yay., Ankara 1990.
- im ek, Esmâ; "Arzu ile Kamber Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Ara tırma", Fırat Ün. Sos Bil. Enst. Elazı (Yayınlanmamı Yüksek Lisans tezi) 1987.
- Rejio lu, Mustafa Abdülhakim; "Edebi Sohbetler, Yurt Özlemi, V, Kısahunluk- Hikâyeci Âşıklar", Karde lik, Y.10, S.7-8, Kasım- Aralık 1970, s.23-24.
- Terziba ı, Ata; *Kerkük Havaları*, Ötügen Yay., stanbul 1980.
- Terziba ı, Ata; *Arzi Kamaber Matalı*, Ba dat 1964.
- Terziba ı, Ata; *Arzi-Gamber Matalı/ Kerkük Halg Destanı* Bakü 1971a.
- Terziba ı, Ata; *Arzi Kamaber Matalı Kerkük Varyantı*, Fatih Matbaası, stanbul 1971b.
- Uluhan, Çoban Hıdır; "Türkmen Türkçesinin Başlıca Ağız Özellikleri", Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri, Ankara 2006, s.196-202.
- Zabıt, akır Sabır; *Kerkük'te İçtimai Hayatı*, Zaman Basımevi, Ba dat, 1964.
- Yakupo lu, Enver; *Irak Türkleri*, Bo aziçi Yay., stanbul 1976.